

ФОРМУВАННЯ НАРОДОЗНАВЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДИТИНИ: РОДИННІ ВИХОВНІ ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті висвітлено провідні ідеї формування народознавчої компетентності особистості засобами родинних традицій і виховних пріоритетів різних народів.

В статье представлено ключевые идеи формирования народovedческой компетентности личности средствами семейных традиций и воспитательных пріоритетов разных народов.

The article throws the light upon the leading idea of formation an ethnography competence of the person by means family traditions and educational priorities of different people.

Актуальність проблеми. У недалекому минулому навчання та виховання підростаючого покоління здебільшого носило суспільний характер, тобто пріоритетна роль у формуванні й розвитку особистості відводилась дошкільним навчальним закладам, школі, громадським організаціям тощо. Це зумовило негативну тенденцію сьогодення – відчуження дитини від батьків, родинних пріоритетів та ідеалів. Увійшовши в ХХІ століття, людство на шляху інтенсивної глобалізації та інтеграції поступово втрачає родинні виховні традиції та ідеали.

Між тим, незаперечною залишається думка, що саме в сім'ї, родинному соціумі дитина успадковує найважливіші цінності, що стають її життєвими надбаннями. “Як від яблуні соки у гілки свої, так батьківський дух і норів переходить у дітей, поки відлучаться й заново вкоріняться”, – небезпідставно стверджує український філософ Г. Сковорода про неоціненне значення сімейного виховання [7, с. 436].

Незважаючи на різнобічність етнокультур (приміром, в Україні проживає близько 130 національностей і народностей, українці з яких становлять майже 78 відсотків), існує багато спільного, що об'єднує сім'ї в міжетнічному полі, – створення сім'ї, народження дитини, її хрещення, повноліття, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі вивчення українських родинних традицій виховання різних народів визначити провідні ідеї та особливості формування народознавчої компетентності особистості в сучасному полікультурному просторі.

Вивчаючи сім'ю в історичному ракурсі, переконуємось, що кожне попереднє покоління єднається між собою генетично через зовнішні (спосіб організації побуту, господарсько-виробничої діяльності, культурно-виховного досвіду) та внутрішні характеристики (духовні цінності, світоглядні уявлення, стереотипи мислення тощо). Водночас сім'я уподібнюється соціальному мікрокосму: її структура представляє мікромодель суспільства, в якій сконцентрована палітра суспільних відносин (соціальних, економічних, культурних, політичних). Утім особливості кожної родини, коріння яких у глибині віків перепліталися, притаманні нації, народу в цілому (“Родина до родини – народ”). Не випадково до фамілістики, предметом дослідження якої є життєвий цикл сім'ї і взаємини між її членами, прикутий інтерес сучасних дослідників, особливо за рубежом.

До початку XIX століття материнство не було в пошані, дітей виховували здебільшого чоловіки. Більше того, дослідникам не вдалось знайти жодної книги з проблем виховання дітей, яка була б адресована матерям, а не батькам, і датована раніше 1800 роком. Поняття біологічних батьків не використовувалось, оскільки матір після народження дитини могла передати її на виховання іншій жінці. Не дивно, що до середини XIX віку питання виховання дитини в українській сім'ї не посіли належного місця в етнографічних дослідженнях, лише у 20-х роках XX століття вони зазнали наукового узагальнення та систематизації. У цей час з'явилися тези про родильну обрядовість (О. Малинка, О. Онищук,

Д. Успенський), народну виховну практику (І. Барвінський, Д. Лепський, Ю. Яворський) [3, с. 94]. У 1929 році світ побачила книга Н. Заглади “Побут селянської дитини”, в якій яскраво виражені традиційні засоби народного виховання в селянській родині на Поліссі.

Важливого значення проблемі виховання дитини в сім’ї на засадах народності, зокрема взаєминам між батьками та дітьми, надавали Г. Ващенко, Г. Волков, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький. Етнографічний контекст психолого-педагогічних особливостей навчання й виховання дитини в сучасній сім’ї висвітлений у наукових працях таких учених, як А. Марушкевич, В. Поставий, Т. Алексєнко, В. Костів, Л. Орбан-Лембрик, Р. Скульський, М. Стельмахович та інші. Дослідники одностайно акцентують на значенні національних традицій у формуванні зростаючої особистості; те, що в минулому родини були міцнішими, як правило, багатодітними, частково аргументують більшою увагою до духовно-морального виховання. Історико-педагогічний аспект означеної нами проблеми відображений у роботах С. Бабишина, Т. Мацейків, Є. Сявакко, О. Ярмоленка.

Визначаючи виховний ідеал як служіння Богу й нації, згідно якого “перша абсолютна вартість для молоді є Бог, друга – Батьківщина”, Г. Ващенко, який багато років свого життя змушений був прожити в еміграції, пропагує утвердження в молоді християнської моралі, любові до свого народу й вітчизни, патріотизму тощо. Християнська мораль ґрунтується на визнанні вищих духовних пріоритетів – правди, добра, чесності, справедливості, любові та ін. Відомий педагог неодноразово акцентує, що в основі виховного ідеалу лежать традиційні народні цінності, зокрема релігійно-національні постулати [2].

Так, у православній родині заборонено народжувати дітей без благословення, тобто вінчання в церкві, інакше, за народними віруваннями, в майбутніх батьків можуть виникнути проблеми в фізичному чи розумовому розвитку їхнього нащадка. В іудейській сім’ї вважають, що народження дитини настає вже у момент зачаття, тому її виховання починається ще в утробі матері: спілкування,

отримана інформація, світський або релігійний спосіб життя позначаються на характері майбутньої дитини. [1]. А католики стверджують, що виховувати маля потрібно задовго до народження, до його появи слід ретельно готуватися, аби воно, з'явившись на світ, було бажаним, довгоочікуваним.

Згідно релігійних канонів (а саме на них орієнтується традиційна українська родина у вихованні своїх дітей), у православному світі главою сім'ї вважається чоловік, так як главою Церкви є Ісус Христос. В українській сім'ї першим до столу повинен був сісти господар, він же й першим куштував страви, благословив Святу вечерю. Утім роль жінки є не менш важливою, адже вона є хоронительною сімейного вогнища, першою і найважливішою вихователькою дітей.

Наприклад, у сучасній єврейській родині також всі члени мають рівні права, але найчастіше глава сім'ї є жінка, в руках котрої зосереджені гроші та важелі управління сім'єю. Шанобливо ставляться до жінок і в мусульманській родині, оскільки вихованням дітей традиційно займаються матері. Кажуть, якщо діти дотримуватимуться норм Ісламу, мати отримає від Творця винагороду. У хадісах (висловах пророка Мухаммеда) сказано: “Рай перебуває під ногами вашої матері” і “Якщо вас одночасно покликали мати й батько, спочатку підійдіть до матері”. Уявлення, що ісламська жінка – домогосподарка, є хибним, адже вона, в першу чергу, виконує функції матері й дружини, до яких у мусульманському світі ставляться з неабиякою повагою.

Природно, що шанобливе ставлення чоловіка до жінки-матері, подружня вірність, спільна участь у господарсько-побутових справах, традиції святкування родинних свят віддзеркалюються в адекватній поведінці дітей, коли вони стають дорослими та створюють власні сім'ї.

Святіший Отець Іван Павло II у листі до сімей зазначає, що кожен із нас природно появляється на світ у сім'ї, тому саме їй завдячує сам факт бути людиною; коли ж людина народжується поза сім'єю – це завжди є болісним виявом, який згодом тяжіє над усім її життям. Кожна особа походить із сім'ї, щоб згодом у новій родині втілити своє життєве покликання [4]. Цим самим здійснено акцент

на значенні родинних виховних пріоритетів і релігійних уявлень, які так тісно переплітаються між собою.

У різних народів родинні традиції виражаються через етапи етнічної та релігійної соціалізації дитини.

Так, в українській родині дитину до року “молили”: мама чи бабуся складала дитині ручки й замість неї проказувала слова ранкової чи вечірньої молитви. У два роки дитину вже вчили самостійно молитись. Поширеною була спільна молитва всіх членів родини. У католицьких і православних родинах після досягнення дітьми 9–10 років відзначають Свято Першого Причастя. Із раннього дитинства (з 3–4 років) ведеться катехизація, тобто підготовка до величної події у школі або парафіяльному будинку (вивчають Закон Божий, молитви й готуються до Першої Сповіді). Перше Святе Причастя для християнської родини – урочиста подія, яка запам’ятовується на все життя.

У євреїв заздалегідь готуються до відзначення дитиною 16-річного віку, тобто повноліття, тому за рік або два до цієї дати батьки наймають учителя для навчання мови, якою написана свята Тора. Цей день народження відзначається у синагозі. Родичі й друзі приходять святково вбрані, а батько дякує Богові за терпіння у вихованні дитини до повноліття. Упродовж святкової молитви дитина читає Тору, написану на древньому сувої пергаменту (найчастіше йому понад 300 років). “Світськими” елементами свята є обсипання іменинника цукерками, а також співи й частування, що здійснюються в синагозі після молитви.

Як бачимо, релігійні звичаї різних народів засвідчують досягнення дитиною певного рівня свого розвитку, громадського визнання, а, значить, необхідності відповідальності за свої дії, соціальної активності та участі у відповідній діяльності.

Поряд із релігійними, виокремлюють етапи етнічної соціалізації дитини в сім’ї, приміром, в Україні – обряд одягання на хлопчика пояса, коли йому виповнювалося три (подекуди чотири) роки. Вранці, після сходу сонця, батьки про-

мовляли молитву і наказували вихованцеві повторювати її, після чого підперезували тканим поясом, спеціально підготовленим для цієї події, висловлюючи побажання: “Даруй тобі, Боже, щастя, здоров’я і многії літа. Дай, Боже, щоб ти той сховався і на кращий заробив” [6, с. 79]. А на Буковині підперезували ще й дівчаток, коли їм виповнювалося три роки [8, с. 117]. Цей обряд здійснювали на свято Чуда Михайлового і брали в ньому участь рідні та хрещені батьки дитини. Коли ж хлопчиків виповнювалося сім років, на нього одягали штани, – ознака погонича (з цього моменту він пас телят, овець, допомагав по господарству). Семирічній дівчинці пов’язували поверх сорочки запаску і починали вчити мистецтву прядіння, залучали до хатньої роботи, догляду за молодшими братиками і сестричками [6, с. 79]. Отож одяг (пояс, штани, сорочка, запаска) слугував засобом статевої диференціації особистості, з чим значною мірою пов’язана їхня участь у господарсько-трудої діяльності родини, статус у громаді.

Українські етнографічні джерела засвідчують виокремлення символічних обрядів переходу від дитинства до дорослості. Приміром, пострижини як традиційне відзначення річниці від дня народження дитини. Так, малюку до року не можна підрізати волосся, вперше, за народним звичаєм, це повинна зробити хрещена мати, коли йому виповниться перший рік (на Уманщині, Тернопільщині, окремих регіонах Івано-Франківщини), по другім році життя дитину вперше підстригають на Полтавщині та околицях Києва. Дівочий різновид пострижин – це обряд заплітання (на Закарпатті воно проводилось через п’ять років після народження, в інших регіонах України, – коли дівчинці сповнювалось шість років), урочисте плетіння навхрест перших кісок [5, с. 331].

Ці родинні традиції відігравали важливу роль в усвідомленні дитиною свого “Я”, особистісної значущості, національної ідентифікації. Спадщина родинних виховних традицій – потужний засіб формування народознавчої компетентності дітей і молоді, зокрема їхніх уявлень про національні цінності й пріоритети кожної країни, почуття патріотизму, громадянськості, духовності, міжетнічної толерантності.

Таким чином приходимо до висновку, що в процесі формування народознавчої компетентності дітей і молоді засобами українських родинних традицій доцільно враховувати наступні їх особливості:

облагородження шлюбних взаємин між чоловіком і дружиною (батько слугує взірцем шанобливого ставлення до жінки-матері, яка здебільшого терпляча, слухняна, сором'язлива, ніжна, працьовита): “Нема в світі, як родина”, “Без сім’ї, без роду – хоч з моста та в воду”, “Сім’я міцна – горе плач”;

святе дотримання взаємної подружньої вірності (вірність українських жінок здавна славилась в усьому світі): “Куди голка, туди й нитка, куди чоловік, туди й жінка”, “З ким вінчатися, з тим і кінчатися”, “Батько стереже доньку до вінця, а муж дружину – до кінця”;

спільне ведення господарства, вміле виконання своїх домашньо-побутових обов’язків (господарем в домі вважали чоловіка, до якого ставилися з неабиякою повагою): “Коли ти мені муж, тоді будь мені дуж”, “За добрим господарем і свиня господиня”, “Добрий чоловік надійніший кам’яного моста”;

наявність демократичних внутрісімейних стосунків, що ґрунтувались на звичаєво-спадковій системі (рівномірний розподіл батьківського майна між си-нами та доньками);

рівноправність становища української жінки в сім’ї (“Чоловік один кут в хаті тримає, а жінка – аж три”, “Чоловік – голова сім’ї, а жінка – шия: куди поверне, туди й дивиться”);

забезпечення духовно-емоційного комфорту в сім’ї, створення домашнього затишку (“Горе тому, в кого нема ладу в господі”, “Як у сім’ї згідливе життя, то й виросте дитя до пуття”, “Дружна сім’я гори зрушить”, “Нащо клад, коли в сім’ї лад”, “Як зайдеш між реп’яхи, то й реп’яхів наберешся”);

належне виконання батьківських обов’язків щодо виховання дітей, привчання їх до самостійного життя й праці (“Як бавитимеш дитя, так воно й виросте”);

збереження та примноження родинних звичаїв, реліквій, трудових династій (“Коли батько рибалка, то й діти в воду дивляться”).

Отож мета як ідеальне відображення кінцевого результату виховання в українській родинній педагогіці споконвіку зводилась до плекання здорової, доброї, розумної та працьовитої людини, а головним критерієм її вихованості слугувала повсякденна поведінка й діяльність. Батьки особливо дбали про виховання дітей, оскільки “добрі діти – спокійна старість, лихі діти – старість стає пеклом”, переконливо доводивши, що “життя як стерниста нива: не пройдеши, ноги не вколоти”, “життя прожити – не поле перейти”.

Народознавча компетентність батьків ґрунтується на народних принципах: природовідповідності (“Гни дерево, поки молоде, вчи дитя, поки мале”), індивідуалізації виховання (“У всякої пташки свої замашки”, “Що голова, то розум”), гуманізації (“Діти, як квіти: полий, то ростимуть”), націоналізації (“Хоч і по кістки в воду, аби до свого роду”). Значна увага приділяється впливу спадковості на процеси формування особистісних цінностей дитини (“Яке коріння, таке й насіння”, “Яка гребля, такий млин, який батько, такий син”, “Яблуко від яблуні далеко не відкотиться”) та середовища (“Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти”, “З ким поведешся, того й наберешся”).

Підсумовуючи викладене, зауважмо, що етнопедагогічний досвід української родини є надзвичайно цінним для вивчення молодими батьками, які відчують труднощі у вихованні своїх емансипованих дітей. Утім доцільно враховувати, що на формування родинних традицій та ідеалів значний вплив мало довготривале перебування під національним гнітом чужоземців. У минулому сім'я орієнтувалась на загальнолюдські цінності у вихованні, які співпадали з релігійними догмами. Соціальні інституції радянського періоду проповідували класову мораль, що базується на зневазі до інших народів, їхніх звичаїв та обрядів. Це суперечило традиціям народної педагогіки.

Сучасна сім'я живе в інших умовах – незалежності й демократії. Низка ідей народної педагогіки виявились непридатними для практичного використання у

теперішніх сім'ях, які мають значно більше помічників у вихованні (освітні навчальні заклади, засоби масової інформації, література, кіно, інтернет тощо). Широкий вихід у світовий простір не завжди має добротний відтінок, оскільки, поруч з культурними здобутками, до нас часто поступають негативізми. Тому сьогодні нам треба дивитись на виховну місію сім'ї перспективно: на сім'ю європейську; на сім'ю, яка не може замикатись рамками господарсько-побутових проблем; на сім'ю, яка мислить масштабно, планетарними категоріями. Попри неоціненний виховний потенціал національних виховних традицій, доцільно здійснити й корекцію українського менталітету (якщо ми, за висловом Г. Ващенко, “природні індивідуалісти” (“Моя хата скраю”), то чи влаштуємо цим, скажімо, європейську (світову) спільноту?).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вареник Н. Ми зібралися біля дитячої колиски... Електронна версія: http://www.malecha.org.ua/index.php?ind=reviews&op=entry_view&iden=215.
2. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. – Полтава: Ред. газ. “Полтавський вісник”, 1994. – 191 с.
3. Ганнусенко Н. І., Мацейків Т. І. Ціннісні імперативи народного досвіду виховання // Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / За заг. ред. О. В. Сухомлинської, ред. П.Р.Ігнатенка, Р.П.Скульського, упор. О.М.Павліченка. – К., 1997. – С.93–97.
4. Душпастирство і сучасна сім'я. – 10 листопада 2006 р. Електронна версія: <http://electric.org.ua/to-all/dushpastyrstvo-i-suchasna-sim%E2%80%99ya.html>.
5. Енциклопедія українознавства для школярів і студентів /Авт.-уклад. В.В.Оліфіренко та ін. – Д.: Стакер, 1999. – 496 с.
6. Жмудь Н. Етнічні стереотипи статевого виховання молоді // Народна творчість та етнографія. – 2003. – №3. – С. 78–82.
7. Сковорода Г. Пізнай в собі людину / Пер. М. Кашуба; Пер. поезії В. Войтович. – Львів: Світ, 1995. – С. 436.
8. Щербак І. Обрядові форми статевої ідентифікації дітей в традиційній культурі українців // Народна творчість та етнографія. – 2000. – № 1. – С.114–118.